

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2001

13

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2002, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: Hunbed D31 bij Emmen (aquarel van Jan Wiegers, 1918).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1732-9

PALEO-AKTUEEL

13

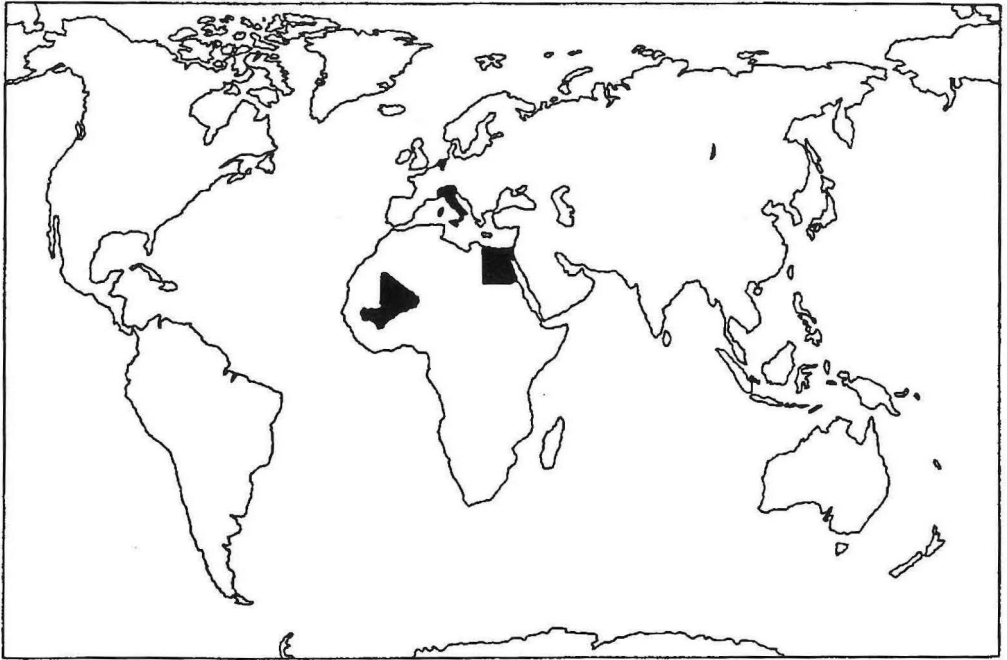
redactie

Mette Bierna
Jurjen M. Bos
Dick Stapert

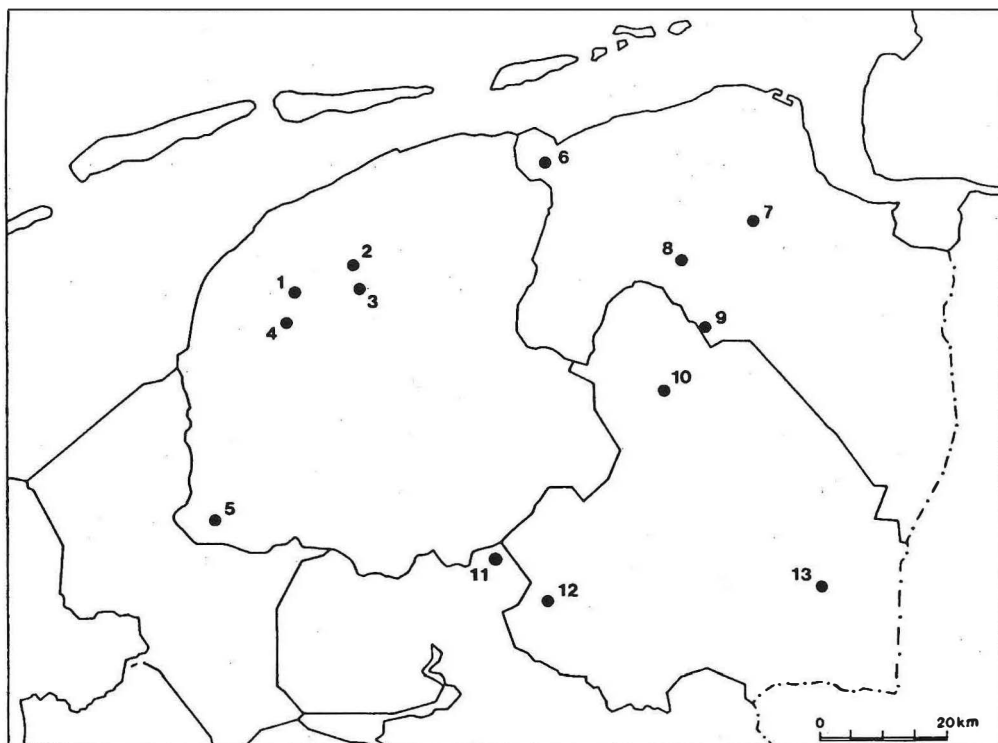
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2002

In deze aflevering: Egypte, Italië, Mali, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Dronrijp; 2. Jelsum; 3. Leeuwarden; 4. Winsum (Fr.); 5. Hemelum; 6. Vierhuizen; 7. Wittewierum; 8. Groningen; 9. Glimmen; 10. Zeijen; 11. Eeserveld; 12. Havelte; 13. Emmen.

INHOUD

VOORWOORD

H.T. WATERBOLK Van Giffen en De Ploeg 1918-1922	9
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een halve vuistbijl van Hemelum in Gaasterland (Fr.)	15
D. STAPERT Een geïsoleerde Levallois-afslag van het Eeserveld (Ov.)	19
V. ROTS, D. STAPERT & L. JOHANSEN De Cheddar- en Creswell-spitsen van Zeijen (Dr.): ‘projectielen’ of messen?	24
J.N. LANTING, M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Dateringen aan gecremeerd bot uit het Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum: een overzicht van de stand van zaken	30
M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS Vuursteenvindplaatsen; sporen van jager-verzamelaars en vroege landbouwers in het Noord-Nederlandse landschap	37
M.J.L.Th. NIEKUS Een mogelijke primaire vuursteenbewerkingsplaats uit Emmen (Dr.)	41
F.T.S. BROUNEN & M.J.L.Th. NIEKUS Een ‘exotische’ vuurstenen bijl uit Glimmen (Gr.)	49
M.P. VAN LEUSEN & H. FEIKEN Kapen op de kust. Aanvullend en voorbereidend veldwerk in de Pontijnse regio, juli/augustus 2001	53
O.H. HARSEMA De valkuilen van de verbeelding	59
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & M. ROOKE ‘Piccarreta 13’, een late bronstijdnederzetting op de kust van Zuid-Latium (Italië)	65
H.A. GROENENDIJK & P. VOS Vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen, gem. De Mame (Gr.)	70
S.C. ELEVELT De <i>dolia</i> van Francavilla Marittima, Zuid-Italië	74

T.B. VOLKERS	78
De <i>terra sigillata</i> uit de terp Bruggeburen bij Winsum (Fr.)	
G.J. DE ROLLER	84
Een inheems-Romeins houten kamdeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.)	
J. HIELKEMA	87
Een Romeinse spiegel uit een nieuw ontdekte terp in Dronrijp (Fr.)	
M.C. GALESTIN	90
Romeinse <i>lumulae</i> of kleppermannetjes?	
F. VREDE	94
Archeobotanisch onderzoek in ‘De Hunze’, gemeente Groningen (Gr.)	
L. SIKKING & R.J.T. CAPPERS	100
Eten in de woestijn: voedsel voor mens en dier op doortocht in de Westelijke woestijn van Egypte	
P.J. BAAK	107
Leembouwarchitectuur in de binnendelta van de Niger, Mali	
T. LOOIJENGA	113
Twee recente runenvondsten uit Nederland – met wellicht een Frankische connectie	
A. BAKKER	117
Een middeleeuwse schoen uit Bruggeburen, Winsum (Fr.)	
M.J.M. DE WIT	121
Archeologisch onderzoek in de kerk van Wittewierum, gemeente Ten Boer (Gr.)	

VOORWOORD

Paleo-aktueel 13 wijkt, het zal U misschien opvallen, enigszins af van vele eerdere nummers. Daarin was immers altijd volop ruimte voor veldwerkverslagen uit het (Noord-)Nederlandse boerenland. Dit jaar valt daar alleen, met enige goede wil, het onderzoek in de kerk van Wittewierum toe te rekenen. De reden ligt niet in bezuinigingen of accentverschuivingen: 2001 was het jaar van de mond- en klauwzeer-crisis, die ook voor het archeologische veldwerk zijn consequenties had.

Veel berichten dus over nieuwe zaken waar bij de uitwerking op gestoten werd, en veel berichten, wel degelijk over veldwerk, uit niet-getroffen gebieden. Het GIA en zijn erflaters hebben immers een lange traditie in buitenlands onderzoek. Veel andere landen werden terloops genoemd, maar in de eerste dertien afleveringen van *Paleo-aktueel* trof U zo, vaak meerdere malen, Albanië, België, Duitsland, Egypte, Griekenland, Groenland, Ierland, Indonesië, Irak, Israël, Italië, Libanon, Mali, Noorwegen (met Spitsbergen), Portugal, Rusland, Spanje, Tunesië en Turkije.

Noord-Nederlands veldwerk zal in *Paleo-aktueel* 14 weer beter vertegenwoordigd zijn: wij verwachten onder andere bijdragen over Borger in Drenthe, en Jardinga, Joure en Dokkum in Friesland. Met de bijdrage over de opgravingen in Dokkum schaar ook het Archeologisch Dienstencentrum te Bunschooten zich onder diegenen die van mening zijn dat *Paleo-aktueel* niet alleen een impressie geeft van een deel van de activiteiten van het GIA, maar dat het ook een belangrijke rol speelt als medium voor de Noord-Nederlandse archeologie in het algemeen.

In dit voorwoord speelde Noord-Nederland een grote rol; dat wordt deels gecompenseerd door de inhoud van deze aflevering. Zo is het verheugend een verslag te zien van een reislustige student.

De redactie hoopt dat in *Paleo-aktueel* 14 alle windstreken weer volop vertegenwoordigd zullen zijn.

De redactie

DE *TERRA SIGILLATA* UIT DE TERP BRUGGEBUREN BIJ WINSUM (FR.)

T.B. Volkers

Friesland kent enkele duizenden Romeinse importvondsten, die grotendeels verzameld zijn ten tijde van de terpafgravingen in de tweede helft van de 19e en eerste helft van de 20e eeuw. Onder deze vondsten bevinden zich zeer veel scherven van *terra sigillata*, goed herkenbaar rood aardewerk met gesinterde slib (Polak, 2000: p. 15). In Friesland ontstond de interesse voor dit aardewerk vooral na 1900. Vanaf die tijd werd aan de terpafgravers 10 cent voor een versierde en 5 cent voor een onversierde scherf geboden. In het Fries Museum te Leeuwarden en in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden worden rond de 2600 *terra sigillata*-scherven afkomstig uit Friese terpen bewaard.

De suggestie dat het werkelijke aantal voorwerpen veel kleiner zou zijn omdat scherven in stukken werden gebroken om meerdere malen de beloning te incasseren moet verworpen worden omdat vrijwel geen recente breuken zijn aangetroffen. Passende scherven zijn bovendien meestal onder hetzelfde vondstnummer en op dezelfde datum ingeschreven. Een dergelijke creatieve handelsgeest zou zeker opgefallen zijn.

Terra sigillata heeft op overig Romeins aardewerk voor dat zelfs van zeer kleine wandfragmenten de vorm te herkennen valt en een datering mogelijk is.

Alle Romeinse importvondsten in Friesland, ook de *sigillata*, laten zich verdelen in twee groepen. Ten eerste een grote groep vondsten die uit de 2e en 3e eeuw stammen en ten tweede een kleine groep, van enkele tientallen, te dateren in de eerste helft van de 1e eeuw. Aan deze tweede kleine groep vondsten, en hun opvallende verspreiding, werd in 1991 een artikel gewijd (Volkers, 1991). In een poging om, bij afwezigheid van vondstomstandigheden, meer zicht te krijgen op de aard van de vindplaatsen werden de fibulae onderverdeeld in spelden die in verband moeten

worden gebracht met Romeinse militaire kledij en fibulae die ook door inheemse bevolking werden gedragen. Vervolgens werd de verspreiding van de vondsten vergeleken met die van twee elkaar opvolgende soorten inheems aardewerk: het Ruinen-Wommels III en het Streepbandaardewerk.

De conclusie was dat de vroege Romeinse vondsten, wijzend op Romeinse invloed, in Westergo (Noordwest-Friesland) voornamelijk verzameld werden langs de lijn Kimswerd-Winsum-Dronrijp, dat zij in Oostergo (Noordoost-Friesland) de kustlijn volgen en dat zij vrijwel zeker in verband staan met de veldtochten die de Romeinen naar deze streken ondernamen. Het is aannemelijk dat de vindplaatsen aan een belangrijke verbindingroute lagen en dat zij daarom ook bestuurlijk en militair van betekenis kunnen zijn geweest.

Helaas viel op geen enkele wijze vast te stellen of de vondsten waren achtergelaten door Romeinse soldaten en/of burgers of dat zij het eigendom waren geworden van de inheemse bevolking. Evenmin viel aan te tonen dat Romeinen, militair of civiel, zich op die plaatsen gevestigd hadden.

Onder de vindplaatsen viel echter wel de terp Bruggeburen bij Winsum op door de concentratie en de aard van de vondsten. Alleen hier werden amfoorscherven gevonden. Daarbij moet men in gedachte houden dat waarschijnlijk veel aardewerk verloren is gegaan omdat de terp Bruggeburen grotendeels werd afgegraven in een periode toen de aandacht voor losse scherven bij verzamelaars, en daarmee ook bij de terpafgravers, niet erg groot was.

Boeles schrijft in *Friesland tot de elfde eeuw* over Bruggeburen: “*De Romeinse wachtpost bij Winsum*. Het eerst trekt de aandacht een karakteristiek samengesteld groepje ceramiek, afkomstig uit de grote terp Bruggeburen bij Winsum in Westergo, Z.W. van Leeuwarden. Het herinnert on-

middellijk aan de vondsten uit de vroeg-Romeinse legerplaats bij Haltern in Westfalen, waarvan de bezetting kort na de tijd van Drusus begon en duurde tot ca. 17 n.C. Deze ceramiek uit Winsum wijst op een Romeins praesidium, dat bij de opstand tegen Olennius, in 28 n.C. verwoest werd en reeds in de tijd van Germanicus dienst deed om de étappe linies te beschermen. Voorts bleef het tot 28 n.C. dienen als steunpunt voor de soldaten en ambtenaren, die de hudenbelasting moesten innen en die manschappen rekruteerden voor het leger". (Boeles, 1951: p. 128)

Byvanck noemt met betrekking tot een *terra sigillata*-scherf uit de terp Bruggeburen met het stempel van Gnaeus Ateius de terp bij Winsum "een kleine Romeinse nederzetting uit den tijd voor het jaar 28 na Christus" (Byvanck, 1947).

Deze suggesties zijn begrijpelijk. Afgezien van de thans wat verouderde opvatting dat *terra sigillata* militaire aanwezigheid betekent, worden Friezen en hun woongebied genoemd in historische bronnen waarbij zowel geografische plaatsen als gebeurtenissen worden vermeld (zie voor een opsomming van deze historische bronnen Van Es, 1965-66; verder Tacitus, *Germania* XXXIV,1).

De plaatsen die daar genoemd worden zijn: het castellum Flevum, de villa van de veteraan Crupatorix, het Baduhennawoud en een fort gebouwd door Corbulo rond 47 n.Chr. De gebeurtenissen die worden beschreven zijn vijf veldtochten die de Romeinen naar en door het woongebied van de Friezen maakten en de opstand van de Friezen in 28 n.Chr als reactie op onredelijke belastingen waarbij een groot aantal Romeinse soldaten de dood vond.

De eerste veldtochten kwamen voort uit de expansiepolitiek van Augustus die de Elbe als grensrivier wenste. Ze vonden plaats in 12 v.Chr. onder leiding van Drusus, in 4 en 5 n.Chr. onder aanvoering van Tiberius, in 15 n.Chr. door Germanicus en tenslotte in het jaar 47 door Corbulo.

Het ligt voor de hand dat geprobeerd is zowel de geografische plaatsen als de gebeurtenissen uit de historische bronnen in verband te brengen met Winsum-Bruggeburen.

Naar mijn mening gaan echter zowel Boeles als Byvanck een stap te ver met hun aanname dat

het in Winsum om een praesidium of, iets bescheidener, om een kleine Romeinse nederzetting zou gaan, gezien de afwezigheid van vondstomstandigheden of grondsporen die daar op zouden kunnen wijzen.

Wel lijkt het verantwoord om de groep vroege vondsten van Winsum-Bruggeburen door hun vergelijkbare datering in verband te brengen met de veldtochten naar Noord-Duitsland en met de periode dat 'Friesland' deel uitmaakte van het Romeinse rijk.

Het is daarom interessant om de datering van deze 19e- en begin 20e-eeuwse vondsten te vergelijken met de dateringen van de gebeurtenissen uit de historische bronnen. Zij werden door Boeles terecht vergeleken met de vondsten uit het legerkamp bij Haltern (7 v.Chr. tot 9 n.Chr.) en de periode vlak daarna, maar voor de bouw van het legerkamp bij Hofheim in 40 n.Chr. Boeles houdt voor Haltern overigens 17 n.Chr. als einddatum aan. Verder valt volgens zijn redenering het aardewerk niet na 28 n.Chr. te dateren omdat een wachtpost vanaf de opstand van de Friezen tot de veldtocht van Corbulo in dit gebied niet denkbaar zou zijn en de scherven juist van een wachtpost afkomstig zouden moeten zijn. De afgebeelde amfoorranden en het *terra sigillata*-fragment met het naamstempel van Cn Ateius passen binnen deze datering rond het begin van de jaartelling en het eerste kwart van de 1e eeuw. Daarmee horen zij tot de periode waarbinnen de veldtochten van Tiberius en Germanicus vallen, maar na de tocht van Drusus en vóór die van Corbulo. Een einddatering van 28 n.Chr. voor de vondsten valt naar mijn mening niet vast te stellen.

Voor nadere informatie over Winsum-Bruggeburen zou meer onderzoek nodig zijn. Het is daarom van groot belang geweest dat, na het bekend worden van de bouwplannen op de plek van de voormalige terp, de amateur-archeoloog Jaap Scheffer zich heeft ingespannen om het gemeentebestuur van Littenseradiel er van te overtuigen dat archeologisch onderzoek in de terpzool noodzakelijk was, in de hoop dat er nog grondsporen en vondsten aanwezig waren die nieuw licht zouden kunnen werpen op de aard van de bewoning aan het begin van onze jaartelling op deze plaats.

De opraving vond plaats in 1997, werd uitge-

voerd door medewerkers en studenten van de RUG met medewerking van het Argeologisch Werkferbân en stond onder wetenschappelijke leiding van J.M. Bos terwijl de dagelijkse leiding in handen was van M.J.L.Th. Niekus. Een eerste verslag werd gepubliceerd in *Paleo-aktueel* 9. Resten van een 'wachtpost' werden daarbij helaas niet aangetroffen. Maar van de vondsten, waaronder veel aardewerk, dateerde een groot aantal uit het begin van de jaartelling. Daarbij was het de vraag of zij alle pasten binnen de datering van Boeles of dat er toch mogelijk oudere fragmenten waren die zouden passen bij de veldtocht van Drusus, of juist jongere, die eerder zouden behoren bij de tocht van Corbulo. Daarnaast was er de vraag hoe de vormen zich verhouden tot bijv. die van legerplaatsen en of door vergelijking daarmee een 'militaire' omgeving mag worden verondersteld.

Onder de aardewerkvondsten bevinden zich 28 scherven *terra sigillata*. Van deze scherven dateren 7 uit de 2e en 3e eeuw, waarmee zij buiten de vraagstelling vallen. Van de overige 21 scherven hebben 8 een 'Italische' herkomst, 11 komen uit Zuid-Gallië, la Graufesenque; bij twee fragmenten kon er geen keuze gemaakt worden tussen de beide productiecentra. Onder de 'Italische' fragmenten zijn er minstens drie en mogelijk vijf die goed passen bij de *sigillata* zoals die voorkomt in het castellum Dangstetten (15-9 v.Chr.) en Oberaden (11-9 v.Chr.) (WB97/302 (fig. 1:11); WB97/726 (fig. 1:2); WB97/1139a (fig. 1:12); WB97/1508 (fig. 1:1); WB97/491). Interessant is de bodemscherf met het fragmentarische stempel van L. Titius OCK (Oxé, Comfort, Kenrick) 2203, L.(Titius) Thyrsus OCK 2249 of, minder waarschijnlijk, OCK 2239 L.Titius Copo, dat dateert van 15 v. tot 10 n.Chr. De pottenbakkers met dit naamstempel hebben zowel in Rome als in Lyon gewerkt. Voor onze vraagstelling is een exacte vaststelling van het stempel van minder belang, daar de datering vrijwel gelijk is. Hoewel aardewerk een zekere omlooptijd kent passen deze 5 *sigillata*-scherven toch beter bij de periode aansluitend op de veldtocht van Drusus en de inlijving van het Friese gebied dan bij de veldtochten van Tiberius en Germanicus.

De 11 scherven die afkomstig zijn uit Zuid-Gallië, La Graufesenque, dateren van 10 n.Chr. tot rond het midden van de 1e eeuw. Hiervan kunnen slechts twee scherven gedateerd worden als borden uit het eerste kwart van de 1e eeuw (WB97/505 (fig. 1:7) en WB97/63 (fig. 1:6)). Voor de overige, vaak zeer kleine fragmenten, kon van geen enkele een zekere datering uit het tweede kwart van de 1e eeuw worden vastgesteld.

Van de 21 fragmenten kon slechts van elf de vorm worden bepaald. Dit aantal acht ik te klein om een verantwoorde vergelijking met andere vindplaatsen te maken.

Conclusie

Van de 21 *terra sigillata*-scherven uit de terp Bruggeburen bij Winsum die gerekend moeten worden tot de kleine groep vroeg-Romeinse vondsten in Friesland en die in verband moeten staan met de Romeinse bezetting van dit gebied, vallen 16 fragmenten binnen de datering van de oude terpvondsten zoals door Boeles gepubliceerd. Er zijn echter 5 scherven die door hun datering eerder passen bij de periode vlak na de veldtocht van Drusus in 12 v.Chr. De datering van de scherf met het naamstempel zou zelfs kunnen passen bij de veldtocht zelf, hoewel de datering van de pottenbakker ervan loopt tot 10 n.Chr. Daarmee is 'Drusus in Friesland' nog steeds niet aangetoond. Tenslotte overleed hij al in 9 v.Chr. Wel kunnen 5 scherven gerekend worden tot de periode vlak na de veldtocht in 12 v.Chr.

Van geen van de scherven kan met zekerheid een datering uit het tweede kwart van de 1e eeuw worden aangetoond waarmee ze zouden kunnen passen bij de acties van Corbulo in 47 n.Chr. De *terra sigillata* uit de de terp Bruggeburen te Winsum weerspiegelt dus de invloed van de Romeinen van vlak na hun eerste veldtocht naar dit gebied tot aan de Friese opstand in 28 n.Chr.

Dat de Romeinse invloed in Winsum na de Friese opstand en de, naar men mag aannemen, verkoeling in de verhoudingen, onder Corbulo hersteld is, kan op grond van de *terra sigillata* niet worden aangetoond.

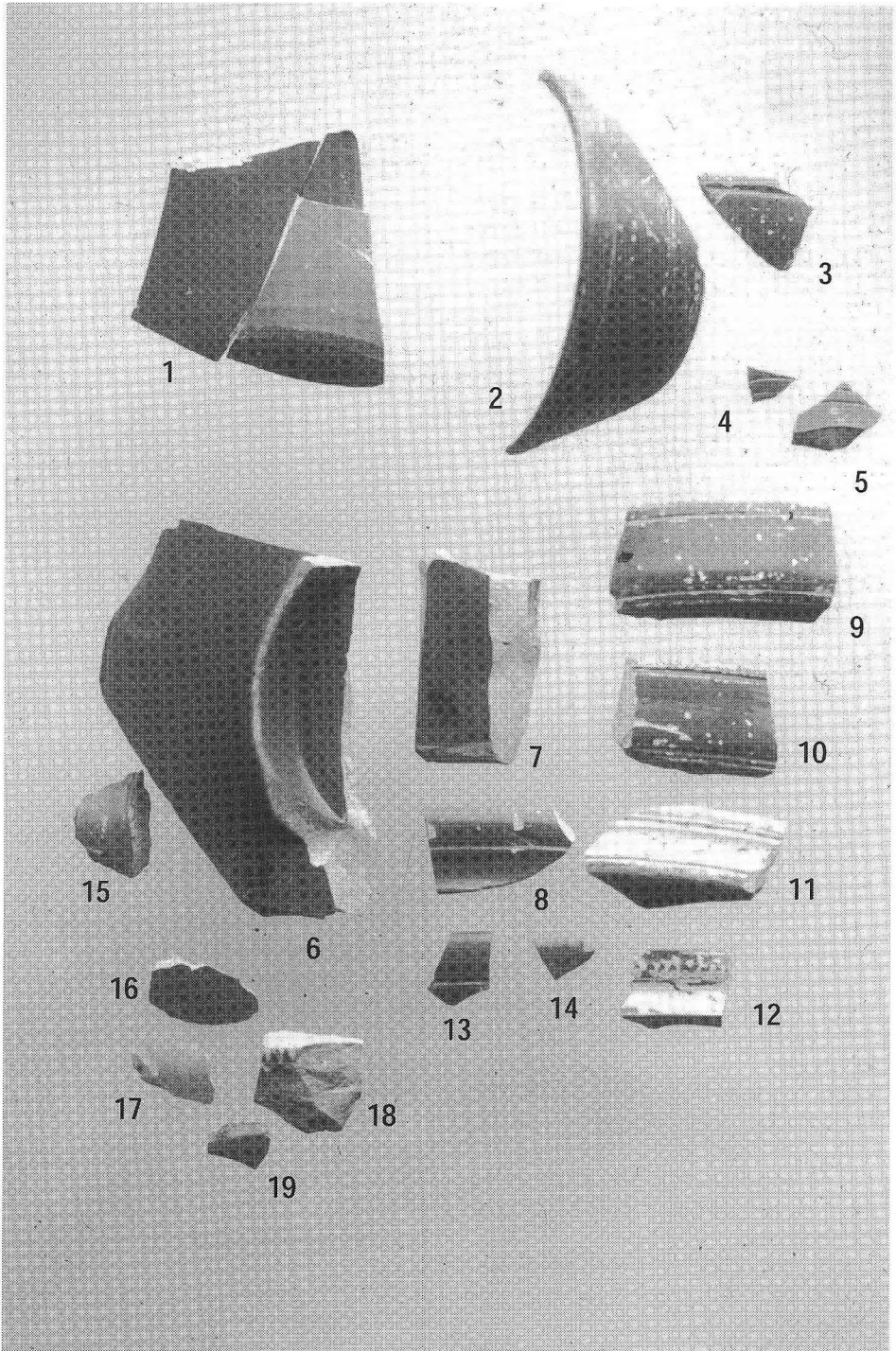

Fig. 1. De vroege terra sigillata uit Winsum-Bruggeburen

Beschrijving van de vondsten

- Ongenummerd, vermoedelijk bij WB97/620; wand met roodbruin (2.5YR 6/6) insluitseltje en daarbij afgebroken; 0,4/0,7/-; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw;
- WB97/1a, rand met arcering; 1,45/1,3/0,35 cm; Ø 8-9 cm; kom vermoedelijk Haltem 8 (Consp. F.22) vermoedelijk Zuid-Gallisch, mogelijk nog Italisch; datering eerste kwart 1e eeuw (fig. 1: 13);
- WB97/1b, rand; 0,85/1,2/0,35; Ø ca. 12 cm, maar slecht vast te stellen door geringe afmeting; vermoedelijk bord; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw (fig. 1: 14);
- WB97/2, standring; 1,1/8/-, Ø ca. 8 cm; versierde kom D37, onderzijde zeer gesleten; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/23, schilfer van standring; 1,5/2,2/-, Ø ca. 7 cm; kommetje, mogelijk D27; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw (fig. 1: 17);
- WB97/32, standring; 1,7/6,1/-, Ø ca. 10 cm; bord of kom mogelijk D31 of D44; Oost-Gallisch; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/63, bodem met standring; 5,3/9/0,6-0,45, Ø standring ca. 9 cm; bord Vermhet D17b; Zuid-Gallisch; datering eerste helft 1e eeuw (fig. 1: 6);
- WB97/102, rand; 2,1/2,1/-, Ø ca. 12 cm; kommetje, mogelijk D27; herkomst Oost-Gallisch; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/237, onderzijde wand tegen aanzet standring; 3,2/3,6/1-0,8; mogelijk van kom D37; Midden- of Oost-Gallisch; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/302, rand; 2/4/0,5 wand, 0,4 bodem; Ø ca. 18,5 cm; bord Haltem 2 (Consp. 18.2); Italisch; datering 8 v.Chr. tot in eerste kwart 1e eeuw (fig. 1: 11);
- WB97/392, onderzijde wand; 2,3/1,9/0,7-0,5; kommetje mogelijk D33; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw;
- WB97/399, wand met barbotine versiering; 3,1/2,3/0,3; mogelijk bekertje D52; Oost-Gallisch; 2e/3e eeuw;
- WB97/460, rand; 2,5/4,7/0,5 wand, 0,4 bodem; Haltem 5a, Polak 17c; Italisch; datering begin jaartelling-25 n.Chr. (fig. 1: 9);
- WB97/474, onderzijde wand met twee draaigroeven; 0,8/0,9/0,2; kommetje, zeer dunwandig; Zuid-Gallisch 1e eeuw (fig. 1: 4);
- WB97/477, rand met arcering; 1,9/2,3/0,3, Ø ca. 11 cm; kommetje Haltem 11; Conspectus 31; opvallend licht baksel 5YR 7/4-3; Italisch; datering begin jaartelling tot ca. 20 n.Chr. (fig. 1: 3);
- WB97/491, bodem, 2/2,8/0,2, kommetje Haltem 7b met naamstempel. Vergelijkbare stempels zijn recent afgebeeld in de OCK (Oxé, Comfort, Kenrick) 2203 L. Titius, OCK 2249 L.(Titius)Thyrus of, minder waarschijnlijk, OCK 2239 L.Titius Copo. Herkomst Italisch of Lyon; datering 15 v.Chr. tot het begin van de jaartelling. OCK 2203 is zelfs nog iets vroeger. Het fragment is eerder gepubliceerd met afbeelding in *Paleo-aktueel* 12;
- WB97/505, bodem; 2,6/4,5/0,5; bord D15, D15/17; Zuid-Gallisch; datering eerste kwart 1e eeuw (fig. 1: 7);
- WB97/512, onderzijde wand met twee draaigroeven; 1,4/1,9/0,15; kommetje, zeer dunwandig; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw (fig. 1: 5);
- WB97/620, wand; 1,3/2,2/-; hoogglanzend; bij dit fragment behoort vermoedelijk het ongenummerde fragment W97/-; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw (fig. 1: 16);
- WB97/726, rand, twee geplakte fragmenten; 4/8/0,3, Ø ca. 8,5 cm; kommetje Haltem 7 (Consp. F.14-1); herkomst Italisch; datering 10 v.Chr.-9 n.Chr. (fig. 1: 2);
- WB97/1099, wand; 1/1,2/-; kommetje, mogelijk D27, hoogglanzend, Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw (fig. 1: 19);
- WB97/1139a, rand met arcering; 1,6/2,3/0,4, Ø ca. 22 cm; bord Haltem 2 (Consp. F. 18.2); Italisch; datering 9 v.Chr. tot in eerste kwart 1e eeuw (fig. 1: 12);
- WB97/1139b, rand, 1,8/3,1/0,4, Ø ca. 16 cm; bord Haltem 2a (Consp. 18), waarschijnlijk Zuid-Gallisch; datering eerste helft 1e eeuw (fig. 1: 8);
- WB97/1313, rand, 1,6/2/0,6, Ø ca. 22-24 cm; kraagrand mogelijk van D32; Midden- of Oost-Gallisch; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/1368, reliëfversierde wand, 2,6/2,7/0,8 cm; versierde kom; Zuid-Gallisch; datering 1e eeuw;
- WB97/1371, bodem; 2,5/2,9/0,6; kom; Midden- of Oost-Gallisch; datering 2e/3e eeuw;
- WB97/1429, rand; 2,3/3,3/0,5, Ø ca. 19 cm; bord; Haltem 5a, Polak 17c; Italisch, mogelijk Zuid-

Gallisch; datering eerste helft 1e eeuw (fig. 1: 10); WB97/1508, 3 geplakte wandfragmenten; 5,5/5,3/ 0,3-0,5; kommetje Haltern 7 (Consp. F 14-1); herkomst Italisch; datering 10 v.Chr.-9 n.Chr. (fig. 1: 1).

Dit artikel kwam tot stand in nauwe samenwerking met prof. J.K. Haalebos die op 6 maart 2001 overleed. De voorgenomen publicatie heeft daarvoor een jaar op zich laten wachten.

Summary

The Roman imports which were found in Friesland during the commercial quarrying of terpen in the 19th and 20th centuries fall into two clusters when divided by period. The smaller and earlier cluster contains material from the first half of the first century and is related to the Roman occupation of the Frisian territory during this era. Among the find spots, the terp Bruggeburen near Winsum attracted attention even in the first half of the 20th century by the number and character of the finds. Based on the historical sources they were interpreted as belonging to a Roman military outpost during the short period that the region was part of the Roman empire.

In 1997 a large-scale excavation was carried out in the levelled terp Bruggeburen, which brought to light several hundred early Roman ceramic fragments. Among them were 21 fragments of terra sigillata 16 of which match the traditional dating of the terp finds from Bruggeburen in the first half of the first century AD. Five fragments, however, could be dated earlier, about 10 BC, and can so be connected with the period right after Drusus' expedition to the region in 12 BC.

Literatuur

- Boeles, P.C.J.A., 1951. *Friesland tot de elfde eeuw*. 2e dr. 's-Gravenhage.
- Bos, J.M., M.J.L.T. Niekus, J. Scheffer & T.B. Volkers, 1998. Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland!. *Paleo-aktueel* 9, pp. 65-69.
- Byvanck, A.W., 1947. *Excerpta Romana, de bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland*, III. 's-

Gravenhage.

- Es, W.A. van, 1965-66. Friesland in Roman times. *Berichten ROB* 15-16, pp. 37-66.
- Galestin, M.C., 2001. Sigillata-stempel uit Winsum (Fr). *Paleo-aktueel* 12, pp. 99-103.
- Polak, R., 2000. *South Gaulish terra sigillata with potters' stamps from Vechten* (= *Rei Cretariae Romanae Fautorem, Acta supplementum* 9). Nijmegen.
- Volkers, T.B., 1991. Romeinse import van 12 v.Chr. tot 70 n.Chr. in het Friese terpengebied. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 75, pp. 94-103.
- Oxé, A., H. Comfort & P. Kenrick (OCK), 2000. *Corpus Vasorum Arretinorum: a catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian sigillata*. 2nd ed. Bonn.